MÂNTUIREA PĂCĂTOŞILOR (MS. BAR 2517, MS. BAR 494) – TRANSLATION ATTRIBUTED TO NICOLAE SPĂTARUL MILESCU

Onuța Georgiana Bîrlădeanu
PhD. student, „Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

Abstract:The subject of this study aim to establish the identity of the author who, towards the end of the 17th century, has decided to translate entirely a sophisticated Christian book of morality, such as „Amartolon sotiria", the book of Agapie Landos. As a result of the research, the origin of this scholar can not be proven, since none of the manuscripts known so far contain the translator's signature or any explicit specification of his identity. Regarding this subject the reseachers made some assumptions. These assumptions are based on a note written by the author of one of the romanian manuscripts (this manuscript is a copy from the 18th century of the text translated into Romanian at the end of the 17th century). Also, these assumptions are based on identifying common linguistic features between the oldest text of the translation, kept in manuscripts (ms. BAR 2517, ms. BAR 494). Through this linguistic analysis the researchers tried to prove that Nicolae Spatarul Milescu translated the third part of the greek text and also the first two parts of the text – Agapie Landos' entire book. This was the age when the whole world was discussing religious subjects. It is assumed that Nicolae Spatarul Milescu initiated this translation stimulated by the cultural climate of the time, when in Constantinople, and probably also in Moldova, discussions on theological themes were common.

Keywords: translation, manuscripts, christianity, Nicolae Spătarul, seventeenth century.

Cultura românească în secolul al XVII–lea și realizările ei din domeniul scrierilor, înfăptuite într-o limbă literară cu aproximativ un veac de evoluție anterioară, stau în strânsă legătură cu climatul istoric și politic pe a cărui scenă nu încetează să se perinde, în a doua jumătate a veacului, într-o succesiune rapidă, domnitori numeroși, în domnii repetate și nesigure, atât în Moldova cât și în Țara Românească. În afara faptului că atmosfera politică și schimbările dese ale domnitorilor oferă cărturarilor din jurul curților acestora o instabilitate continuă, se întâmplă de multe ori ca, odată cu stăpânitorii, acești învățați să fie nevoiți să apuce calea exilului. Cărturarul român, aflat într-un astfel de context, nu întrerupe legăturile cu locul de proveniență, modelele culturale cu care intră în contact în străinătate îl fac numai să fie conștient de nevoile culturii căreia îi aparține. Fără a încerca, în mod nepotrivit, să demonstrăm o sincronizare a curentelor culturale europene cu ceea ce se întâmplă în mediul cultural românesc al secolului al XVII–lea, putem totuși observa și preciza o serie de elemente specifice acestora, uneori într-un amalgam mai greu de descifrat, prezente și adaptate și în cadrul culturii românești a acestui veac. Spațiul românesc al acestui secol este caracterizat la nivel cultural de anumite lipsuri datorate unei limbi abia formate, prea puțin exersate în scris și lipsită de un fond cultural, precum și de anumite neajunsuri provocate de instabilitatea

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

politică. Toate acestea sunt conştientizate de cărturarii români, care nu numai că vor lua de multe ori calea exilului, dar vor fi nevoiți să se înstrăineze total uneori (Nicolae Spătarul Milescu sau Dimitrie Cantemir). Totuși, cultura mică din care aceştia fac parte nu a constituit un obstacol de netrecut pentru Constantin Cantacuzino, pentru Nicolae Spătarul Milescu, Dimitrie Cantemir, Udrişte Năsturel, Petru Cercel şi pentru alți eruditi. Formația lor savantă, constituită în medii universitare străine, la marile şcoli ale epocii (Universitatea de la Padova, Marea Şcoală de la Constantinopol), le-a deschis porțile Orientului şi le-a oferit posibilitatea de a reuşi să fie prezenți în mediile culturale din spațiile geografice mai îndepărtate ale continentului. Deloc intimidați în cercurile străine elevate, intelectualii români „umaniști" ai secolului acestuia se remarca în mediile Occidentale şi Orientale erudite. Spațiul românesc nu duce lipsă de oameni pregătiți şi preocupați de ceea ce se întâmplă în afară, cărturarii români dovedindu-se a fi filologi pricepuți şi dedicați, traducători minuțioşi, cunoscători şi vorbitori ai câtorva limbi străine, călători neobosiți şi, putem spune, oameni care ştiu să se afirme şi să se întrețină în medii culturale selecte. Dintre aceştia, Nicolae Spătarul Milescu cunoaşte latina, greaca, slavona, italiana, turca şi neogreaca, şi este recomandat, în anul 1671, de către patriarhul Ierusalimului, Dositei Notara, țarului Rusiei, Aleksei Mihailovici, ca fiind o personalitate complexă, deținătoarea unui caracter enciclopedic: „Am aflat că aveți nevoie de un om pravoslavnic, care să cunoască diferite limbi. Vă trimitem aşadar pe purtătorul acestei scrisori, Nicolae, fiul lui Gavril, om foarte învățat în latină şi slavă, de asemenea în greacă; el va putea să învețe cu repeziciune şi rusa şi să facă tot felul de tălmăciri. Dumnezeu vi-l trimite! S-a născut în Moldova, dar tatăl său este grec din insula Peloponezului. El va fi foarte necesar la curtea măriei-voastre."[1] De asemenea, Dimitrie Cantemir cunoştea mai multe limbi (latina, italiana, rusa, turca, persana, araba, neogreaca). Se alătură lor Dosoftei, care a tradus din neogreacă şi vorbea polona, Udrişte Năsturel, Petru Cercel sau Constantin Cantacuzino, fiul postelnicului Constantin Cantacuzino, pregătit la şcoala din Padova şi autorul primului „jurnal" românesc de călătorie, învățat ce a fost preocupat de a scrie o *Istorie a Țării Rumâneşti*. Preocupările culturale româneşti, scrierile învățaților români din această perioadă (deşi dețin, în mare parte, subiecte religioase sau de morală creştină) se încadrează în coordonatele unui umanism adaptat. Am putea spune, atunci, că deşi niciodată sincronă cu marile curente literare europene, cultura scrisă românească înglobează trăsăturile sintetizate ale ideilor lor, observând că, „dacă am aprofunda modul în care cultura română a conexat mişcări intelectuale din Orient şi Occident, am surprinde acțiunea unor centre cu un important rol în viața intelectuală din societatea românească." Acest fapt transpare din preocupările pentru tipărituri şi traduceri, dar şi din grija permanentă de a pune pe hârtie o istorie a românilor, cu accentul pus pe originile poporului, prin interesul față de formarea intelectuală sau față de călătoriile făcute cu acest scop. Tot acum, se remarcă interesul domnilor de a-şi trimite copiii să studieze în străinătate. Aceasta este calea pe care învățatul român, plecat să studieze în străinătate, iese din cercul strîmt al slavonismului religios şi al ortodoxismului. Aşa cum am spus, traducerile ocupau un loc important printre preocupările cărturarilor din spațiul românesc al secolului al XVII–lea. Acesta este, deci, şi cadrul cultural deja format în care, o carte

[1] P. P. Panaitescu, *Nicholas Spathar Milescu (1636-1708)*, în „Mélanges de l' Ecole Roumaine en France", I, Paris, 1925, p. 66-67, *apud* Radu Ştefan Vergatti, *Nicolae Spătarul Milescu: viața, călătoriile, opera*, Editura Paideia, Bucureşti, 1998, p. 130.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

foarte populară în mediul cultural de proveniență, *Amartolon sotiria*, se va bucura de o traducere în limba română, precum și în alte limbi, ca turca, araba sau slavona. Este firesc ca o carte populară ca aceasta să îi atragă atenția unuia dintre cărturarii români care, ulterior, se va decide să o traducă în limba poporului său.

Mântuirea păcătoșilor este una dintre primele lucrări ale lui Landos, publicată în anul 1641, posibil prima carte de sorginte religioasă, dacă ar fi să analizăm cele spuse în prefață de către autor. Cartea s-a bucurat de numeroase reeditări, până în 1821 de aproximativ 28 de reeditări, precum și de o largă circulație în manuscris, atât în limba greacă, cât și în limbile arabă, română, slavonă. Așa cum arată și titlul, *Mântuirea păcătoșilor*, textul este, sub aspectul conținutului, unul de morală creștină. Cu numeroase inserții biblice pilduitoare, neîndurătoare sub aspectul dojanei în unele locuri, dar mereu găsind o soluție de îndreptare a răului, cartea lui Agapie Landos este alcătuită din trei părți, care urmăresc, în mod progresiv, identificarea păcatului și definirea lui, combaterea păcatului și, în final, pildele care întăresc cele spuse, și anume că există îndurare divină și mântuire pentru orice păcătos. Ediția din 1641 cuprinde trei părți. Prima parte înregistrează diferite tipuri de păcate și indică, cu ajutorul exemplelor, posibilități de îndepărtare a lor, în general aducându-se în discuție ispășirea prin suferință și importanța depărtării de lume, care apare ca un mediu ce provoacă și instigă la păcat. Cea de a doua parte face referire la modul în care păcatul poate fi îndepărtat și, mai ales, la măsurile pe care le poate lua cel ce a greșit și dorește să se îndrepte. Cea de a treia parte, alcătuită din 72 de capitole, care ulterior va circula în arii largi și de multe ori independent de primele două părți, cuprinde o serie de minuni ale Maicii Domnului.

Obiectul studiului de față îl constituie încercarea de a stabili identitatea celui care, spre sfârșitul secolului al XVII–lea, s-a decis să traducă o carte de morală creștină destul de sofisticată și cu un volum deloc redus. Cum, în urma cercetărilor, nu se poate dovedi exact originea acestui cărturar, întrucât niciunul dintre manuscrisele cunoscute până în prezent nu conțin semnătura traducătorului sau vreo precizarea explicită asupra identității sale, cercetătorii au făcut anumite presupuneri. Acestea se bazează, pe de o parte, pe o notă scrisă de către realizatorul unuia dintre manuscrise și, pe de alta, pe particularitățile lingvistice ale textelor (ms. BAR 2517, ms. BAR 494). Filologii care au dezbătut acestă problematică, raportându-se strict la aceste două manuscrise menționate mai sus, sunt N. A. Ursu și Liviu Onu. Primul dintre aceștia își exprimă opinia printr-o serie de articole, în care, inițial, atribuise traducerea textului lui Dosftei. Cel de al doilea filolog reunește rezultatele cercetării sale în lucrarea *Tradiția manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele al XVII–lea și al XIX–lea. Mântuirea păcătoșilor (Amartolon sotiriia)*, București, 2002. Dacă în jurul identității traducătorului și a traducerii părții a treia a textului călugărului cretan nu mai există în actualitate nicio umbră de îndoială, acest fapt datorându-se prezenței, în ms. BAR 1284[2], a unei note ce îl identifică pe Nicolae Spătarul Milescu cu traducătorul textului grecesc[3], în privința primelor

[2] Agapie, Landos, *Mântuirea păcătoșilor și Viața și petrecerea Sf. Vasile cel Nou*, copie din anul 1691, din Moldova, 174 f., m. 21/29 cm.

[3] Așa cum precizam, niciunul dintre cele două manuscrise de care ne ocupăm noi în vederea realizării ediției critice de text nu conțin vreo însemnare care să indice că traducerea este făcută de Nicolae Spătarul Milescu. În schimb, o indicație indirectă în acest sens a fost descoperită în textul aflat în ms. BAR 1284 (1691), care conține o versiune românească parțială a primelor două părți din *Mântuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos. În acest text, autorul face un comentariu: „Iară am găsit un izvod românesc carele era scris de Nicolae Cârnul, carele au fost la Grigorie Vodă... ”.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

două părți lucrurile nu sunt la fel de sigure sau, cel puțin, nu unanim acceptate. În acest sens, N. A. Ursu dezvoltă o cercetare programată în încercarea de a demonstra că și primele două părți ale cărții *Mântuirea păcătoșilor* reprezintă efortul de traducere a lui Nicolae Spătarul Milescu. În absența unor dovezi evidente, N. A. Ursu apelează la analiza lingvistică a textului. Metoda principală folosită de cercetător este aceea de a compara particularitățile lingvistice ale celor două manuscrise (cel ce conține primele două părți, ms. BAR 2517, și manuscrisul miscelaneu ce cuprinde partea a treia – ms. BAR 494) sau de a confrunta particularitățile lingvistice prezente în manuscrisul ce cuprinde numai primele două părți ale textului cu cele regăsite în alte texte despre care se știe sigur că sunt traduse de Nicolae Spătarul Milescu (*Vechiul Testament* din ms. BAR 45 sau *Cartea cu multe întrebări foarte de folos* din ms. BAR 494)[4]. Dacă Liviu Onu declară că traducătorul primelor două cărți este, cel mai probabil, un cărturar oltean, N. A. Ursu consideră că „traducerea părților I și a II–a ale *Mântuirii păcătoșilor* din ms. 2517 reprezintă un text moldovenesc, ca și traducerea părții a III–a a cărții, din ms. 494, ambele texte fiind însă trecute prin pana unor copiști munteni sau olteni. [...] traducătorul acestor două texte, adică al întregii cărți a lui Agapie Landos, este una și aceeași persoană pe care comentariul din ms. 1284 și particularitățile lingvistice ale traducerii în discuție o indică a fi Nicolae Spătarul (Milescu).”[5] În sprijinul opiniei sale, conform căreia întreaga traducere a cărții îi aparține lui Nicolae Spătarul Milescu, cercetătorul realizează o minuțioasă analiză lingvistică, care se referă la o serie de elemente comune ale textelor traduse de cărturarul moldovean.[6] Analiza lingvistică pe care cercetătorul o realizează, fie că poate fi valabilă sau mai puțin ilustrativă în stabilirea identității traducătorului, se ocupă de acele fapte de limbă care suferă mai puține schimbări de la un copist la altul. Este, deci, vorba despre elementele lingvistice care aparțin domeniului lexical sau care se raportează la structura gramaticală. Asupra acestui aspect, deși nu cu privire la această problematică, este de acord și Liviu Onu, care, având în vedere textele cronicarilor munteni, spune că „[...] mai ales în textele compilate, sau compilate și recompilate, este destul de greu să distingem straturile lingvistice (autor – copistul I – copistul II etc.). Într-o

---

Autorul face acestă referire discutând toponimul „Caria”, „adecă Căpățînele”, justificând denumirea prin legenda legată de masacrarea de către un papă a unor călugări de la muntele Athos, cărora le-a adunat capetele în mijlocul locului de târg. De aici denumirea locului prin „Caria”. Autorul menționează că în „izvodul” lui „Nicolae Cârnul” denumirea este „târgul Nucilor”, dar nu este așa, căci „nucile se chiamă *caridia*, iară *caria* să chiamă căpățâne, cara, cap”. În ms. miscelaneu 494 de la BAR a versiunii românești a părții a III–a a cărții lui Agapie Landos apare numele târgului respectiv de la Athos tradus prin „târgul Nucilor” sau „la Nuci”. Există deci posibilitatea ca acest manuscris (ms. BAR 1284) să fie o copie a acelui „izvod românesc carele era scris de Nicolae Cârnul.”

[4] N. A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica”, XXI, București, 1986, nr. 44, p. 5; N. A. Ursu, *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoșilor” a lui Agapie Landos (I)*, în SCL, 44, nr. 5, București, 1993, pp. 417-432 ; N. A. Ursu, *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoșilor” a lui Agapie Landos (II)*, în SCL, 44, nr. 6, București, 1993, pp. 489-502.

[5] N. A. Ursu, *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoșilor” a lui Agapie Landos (II)*, în SCL, 44, nr. 6, București, 1993, p. 489.

[6] „Atât în textul *Mântuirii păcătoșilor* din ms. 494, cât și în cel din ms. 2517, iar în unele cazuri și în cele două traduceri sigure ale lui Nicoale Spătarul (*Cartea cu întrebări foarte de folos* din ms. 494 și *Vechiul Testament* din ms. 45), aceleași cuvinte sau sintagme grecești sunt traduse prin aceleași sintagme sau cuvinte românești, dintre care unele au caracter cu totul particular. În numeroase cazuri este vorba de calcuri ale cuvintelor sau sintagmelor respective grecești. Prezența lor în toate cele trei părți ale *Mântuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și ms. 494 constituie dovada peremptorie că Nicolae Spătarul a tradus în întregime voluminoasa lucrare a lui Agapie Landos.”, *Ibidem*.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

asemenea transmitere a unui text, cele mai multe modificări (care însă niciodată nu sunt generale), sunt operate asupra fonetismului, mai puțin asupra vocabularului și foarte puțin sau deloc în structura gramaticală."[7]

Până în prezent, acestea sunt singurele elemente ce pot constitui „dovezi" în încercarea de a stabili identitatea traducătorului. Un alt cercetător care formulează o opinie cu privire la paternitatea lui Nicolae Spătarul Milescu asupra traducerii cărții lui Agapie Landos este Zamfira Mihail. În lucrarea *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, autorul are în vedere și manuscrisele care i-au fost atribuite cărturarului român, fără a beneficia de certitudinea că acestea reprezintă, într-adevăr, texte produse de Nicolae Spătarul. În capitolul referitor la aceste manuscrise, care i-au fost numai atribuite lui Nicolae Spătarul, Zamfira Mihail înregistrează în dreptul textului *Mântuirea păcătoşilor* părerile pe care noi le-am expus deja. De asemenea, precizează că, în lipsa unor dovezi evidente, nu putem decât specula despre paternitatea cărturarului moldovean asupra traducerii integrale a cărții *Amartolon sotiria*. Ceea ce l-ar fi putut, totuși, determina pe Nicolae Spătarul Milescu să întreprindă o astfel de traducere, ne spune autorul, este climatul creat la Constantinopol în jurul unor probleme de teologie: „Il est supposer que le Spathaire Milescu ait entrepris la traduction, stimulé par ce climat (qui régnait a Constantinople et, problement, en Moldavie aussie) crée par une élite dont les discussions tournaient autour des problèmes théologiques. Ces milieux savants prisaient un exercice mental consistant en dialogues imaginés (questions et résponses). Tout le monde débattait de subjects religieux, comme de nos jours, de sujets politiques."[8]

Am citat acest pasaj deoarece ni se pare interesant că, tocmai în acest climat, în care discuțiile pe teme teologice reprezintă o practică obișnuită în mediul occidental „elitist" și în care, aceleași discuții stârnesc atât de multe opinii ce se opun între ele, se deschide și pentru educatul cărturar moldovean posibilitatea de a participa, ca reprezentant al culturii și confesiunii din care face parte, la masa dezbaterilor mari pe teme teologice, care se desfășurau în lumea Occidentului, în a doua jumătate a secolului al XVII–lea. Acest lucru se întâmplă în perioada în care, aflat la Stokholm, Nicolae Spătarul Milescu este îndemnat, în 1667, de către ambasadorul Franței în Suedia, marchizul Arnauld de Pomponne (nepot al lui Antoine Arnauld), să scrie un scurt tratat dogmatic prin care să expună învățătura prevăzută de către biserica ortodoxă cu privire la credința despre prefacerea miraculoasă a pâinii și vinului în trupul și sângele Mântuitorului. În urma acestei solicitări, Nicolae Spătarul va redacta, în limba latină și în greacă, *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet graece de transsubstantione Corporis Domini, aliisque controversial...* (*Manual sau Steaua Răsăritului strălucind în Apus adică părerea Bisericii răsăritene ortodoxe despre prefacerea Trupului Domnului şi despre alte controverse...*). Acest tratat a fost publicat, în limba latină, de către Antoine Arnauld și Pierre Nicole, în volumul intitulat *La perpétuité de la foi de l'ÉgIise catholique touchant l'Eucharistie* (1669, ed. a II-a, 1704), însoțit de precizarea: *Ecrit d'un seigneur moldave sur la croyance des grecs*. Volumul a reprezentat și un răspuns dat pastorului calvin M. Claude, în cadrul polemicii îndelungate dintre autorii volumului și

[7] Liviu Onu, *Cronicari munteni*, Ediție postfațată, tabel cronologic și referințe critice de Liviu Onu, Editura 100+1 Gramar, București, 1996, p. 145-146.
[8] Zamfira Mihail, *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, Editura Academiei Române, București, 2009, p. 107.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

pastorul calvin, deci dintre doctrina calvinistă, susținută de către M. Claude, și cea catolică. Acest lucru ne arată modul în care, în a doua jumătate a secolului al XVII–lea, aveau loc dezbaterile pe teme teologice în Occident, la care participau erudiți din medii culturale depărtate, dar reuniți de interese și idei comune, într-un spațiu dominat de Semilună, în care granițele geografice își pierd valoarea. Tratatul formulat de Nicolae Spătarul Milescu reprezintă o a doua operă românească publicată în Apusul Europei, după *Mărturisirea* lui Petru Movilă. Un alt aspect reiese din această stare a lucrurilor. Observăm, așadar, că în articolul din anul 1671 al lui Pierre Nicole, *Résponse générale au nouveau livre de M. Claude* (Paris, 1671), p. 179-181, autorul ține să-l încredințeze pe lector despre existența reală a călugărului cretan Agapie Landos, care fuseseră, se pare, contestată de către pastorul calvin M. Claude în cadrul polemicii lor. În sprijinul argumentației sale, Pierre Nicole oferă scrisoarea primită de la Constantinopol, pe care o solicitase chiar el celor de acolo, și care conține informații cu privire la viața și activitatea de traducător și editor a lui Agapie Landos, precum și la opiniile exprimate în lucrările de care se ocupase călugărul. Acest răspuns va conduce la încheierea discuțiilor cu privire la călugărul cretan și la consolidarea opiniilor exprimate de către Pierre Nicole în lucrările precedente.[9] Am adus în discuție acest dezacord deoarece, existența acestui articol ne sugerează că avusese loc o discuție despre Agapie Landos și despre textul publicat la Veneția încă din perioada în care Nicolae Spătarul Milescu se afla la Stokholm, discutând cu ambasadorul Franței, Arnauld de Pompone, nepotul lui Antoine Arnauld. În anul 1667, aflați în Suedia, eruditul moldovean și Arnaud de Pompone trebuie să fi împărtășit idei și pe acest subiect, legat de natura transubstanțierii, în urma cărora lui Nicolae Spătarul Milescu i se s-a solicitat să scrie tratatul despre prevederile ortodoxismlui pe această temă. Ne referim, desigur, la tratatul care va fi inclus în volumul lui Pierre Nicole și Antoine Arnauld. Jarseniștii Pierre Nicole și Antoine Arnauld vor edita lucrarea *La Perpétuité de la foi de l'église catholique touchant l'eucharistie*, în anul 1669. Luând în considerare faptul că tratatul cărturarului moldovean va fi inclus în acest volum, precum și faptul că Pierre Nicole aduce în sprijinul opiniilor sale idei din cartea lui Agapie Landos și se interesează expres de a primi de la Constantinopol informații despre călugărul cretan, speculăm că, în vîrtejul acestor dezbateri și discuții, ar putea fi acum momentul în care, un om ambițios și educat de talia lui Nicolae Spătarul Milescu află și se interesează de *Amartolon sotiria*. O modalitate prin care ar fi putut obține cartea lui Agapie Landos este prin relația sa cu Arnauld de Pompone, nepotul și colaboratorul lui Antoine Arnauld. Tot atunci, Nicolae Spătarul Milescu s-ar fi putut decide să realizeze o traducere integrală a textului în limba română.

„A kind of *homo universale*”[10], traducătorul presupus al textului *Mântuirea păcătoșilor*, Nicolae Spătarul Milescu este și primul traducător al *Vechiului Testament*, *Septuaginta*, a cărui traducere va fi inclusă în *Biblia de la București* (1688). Contemporan cu Miron Costin și Dosoftei, Nicolae Spătarul Milescu face parte dintre personalitățile de seamă ale secolului al XVII–lea, viața

[9]Informațiile referitoare la scrisoare primită de către Pierre Nicole, precum și documentul propriu-zis, le-am preluat din E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-septième siècle*, vol. III, Paris, 1895, p. 531-532.

[10]Martin, Mircea, Terian, Andrei, Moraru, Christian, *Romanian Literature as World Literature*, cap. *Aux portrets de l`Orient, and Through: Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, and the ‘Oriental’ Legacy of Early Romanian Literature*, Editura Bloomsbury, 2018, p. 63.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

și opera acestui mare cărturar, diplomat, geograf, memorialist și filolog se bucură astăzi de o atenție deosebită în cadrul cercetărilor de tip istoric și filologic. Nicolae Spătarul s-a semnat doar cu acest nume, antroponimul Milescu fiindu-i atribuit de către contemporanul său Ion Neculce, căci, se pare, tatăl celui care avea să devină un învățat de seamă, un diplomat apreciat și un călător cunoscut, avea origini grecești și se născuse, după cum singur mărturisea, în anul 1636, la Moșia Milești, lângă Vaslui, ca fiu al unui boier Gavril, originar din Peloponez. În perioada în care Nicolae Spătarul produce cea mai mare parte din scrierile sale în limba română (1650-1700), se tipăriseră în Țările Române „vreo 60 de cărți”[11]. La sporirea acestui fond cultural participă și Spătarul moldovean, lucrările sale constituind o bază semnificativă a fondului cultural românesc din secolul al XVII–lea. Textele sale, dacă ar fi să menționăm doar traducerea *Vechiului Testament*, reprezintă modele pentru felul de a scrie, de a gândi sau de a crea în limba română. Se observă cu privire la acest secol cât de mult se îmbogățește literatura religioasă, „ca număr de monumente literare, pe când în secolul al XVI–lea se pot număra ușor, în secolul al XVII–lea – și nu vorbim de manuscrise – apar într-un număr sporit. În plus, sunt genuri de literatură religioasă care nu sunt deloc reprezentate în secolul al XVI–lea. Se știe la ce se reduce, în general, literatura acestei epoci: psaltiri, faptele apostolilor etc. În secolul al XVII–lea, afară de texte similare după alte izvoare, găsim altele cu caracter deosebit, mergând uneori chiar până la predici, ceea ce lipsește cu totul în secolul al XVI –lea.”[12] Pentru Milescu exista deja o limbă în care apăruse *Cazania* lui Varlaam și tipăriturile lui Coresi, deci limba română avea mai bine de o sută de ani de evoluție. Nicolae Spătarul Milescu a profitat din plin de resursele limbii, el a utilizat-o cu responsabilitate în traducerile și textele sale, fiind preocupat în permanență de limba poporului său. Să ne amintim că a realizat un act lingvistic de echivalare a literelor latine cu slovele chirilice și cu cele grecești din proprie inițiativă. Acest personaj enciclopedic a fost pe deplin conștient de capacitățile sale intelectuale, căci la vârsta de 25 de ani începe *Vechiului Testament*, după *Septuaginta*. De asemenea, o altă serie de texte îi este atribuită, printre care *Istoriile* lui Herodot sau o carte foarte populară în epocă ca *Amartolon sotiria*.

Faptul că documentele arată că Spătarul moldovea a fost prezent la curtea domnitorului Vasile Lupu, voievodul care a colaborat și a susținut și activitatea mitropolitului Varlaam, a făcut să se întrevadă o înrudire a lui cu familia domnitoare sau cu familiile dominante din jurul curții. Acest lucru este întărit și de faptul că, mai târziu, l-a însoțit la Constantinopol pe fiul lui Vasile Lupu, Ștefăniță, la studii, unde au fost colegi de școală. Înaintea acestei perioade, conform documentelor, Milescu și-a început studiile la Școala de la Trei Ierarhi, continuate apoi la colegiul catolic din Iași. A frecventat apoi Academia slavo-greco-latină din Iaşi, iar mai târziu cursurile Marii Școli de pe lângă Patriarhia de la Constantinopol. La Constantinopol a primit cea mai înaltă educație pe care o putea primi atunci un tânăr ortodox, și a avut printre colegii de școală oameni de seamă de mai târziu, printre ei aflându-se viitorul voievod de la București, Șerban Cantacuzino (sub domnia căruia, peste decenii, se va tipări *Biblia de la București*), apoi Ștefăniță Lupu, Grigore Ghica, Alexandru Mavrocordat, Dositei Notara (viitorul patriarh al Ierusalimului și, într-o altă perioadă,

[11] P. V. Haneș, *Studii de istorie literară*, capitolul *Cercetări vechi și noi despre Nicolae Milescu-Spătarul*, Editura Minerva, 1970, p. 13.
[12] Ovid Densusianu, *Opere*, vol. III, *Limba română în secolul al XVII–lea. Evoluția estetică a limbii române*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010, p. 21-22.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

patriarh ecumenic la Constantinopol). Marea Școală era împregnată de spiritul universitar al școlii de la Padova, aflată peste mare, unde elita grecească își primea educația. Aflat la răscruce de drumuri, între dominanta slavonă a vechii culturi tradiționale și noua orientare influențată de limba și cultura greacă, Milescu înclină spre modelul grecesc în formarea sa intelectuală. În acest sens, va apela la sursa din greacă a textului după care traduce *Vechiului Testament*. Educația pe care o primește la Marea Școală de la Constantinopol îl pregătește pe Nicolae Spătarul Milescu în cunoașterea limbilor străine, greacă și latină, precum și în acumularea de cunoștințe de teologie ortodoxă, ca materie primă de studiu. Toate acestea au condus la o bună pregătire intelectuală, care îi va permite mai târziu să elaboreze traduceri importante, să participe la discuții însemnate de teologie sau să primească o elogioasă scrisoare de recomandare din partea patriarhului Ierusalimului, Dositei Notara. Acest din urmă document i-a deschis drumul către Rusia, unde a devenit unul dintre membrii importanți ai departamentului soliilor de la Moscova, Posolski Prikaz, sub conducerea a trei țari, Alexei Mihailovici, Feodor al III –lea și Petru I: „Nicolae Milescu este atât prin cultură cât și agerimea minții, cât și prin viața sa bogată în peripeții – un adevărat roman – una din figurile cele mai interesante ale trecutului nostru.”[13]

Într-un climat în care, datorită jocurilor de putere, domnitorii români se succedau într-un ritm nefiresc, Nicolae Spătarul Milescu a fost nevoit să slujească sub conducerea mai multor domnitori, în ambele principate române. La 17 ani era grămătic la curtea domnitorului Gheorghe Ştefan, în Moldova. În 1655, l-a însoţit pe Gheorghe Ştefan în Muntenia. Apoi, în 1659, noul domn moldovean, Gheorghe Ghica l-a ridicat la rangul de spătar. În acelaşi an, l-a urmat, din nou, pe Gheorghe Ghica în Ţara Românească, unde acesta a preluat domnia ca urmaş al lui Mihnea al III–lea. Un an mai târziu, în 1660, Milescu s-a întors în Moldova, unde domnea Ştefăniţă Lupu, fostul coleg de învățătură de la Marea Școală a Patriarhiei de la Constantinopol. Conform tradițiilor istorice acela a fost și anul în care Milescu a fost pedepsit în modul descris de Neculce, pentru uneltire împotriva domniei. După pedeapsa mutilantă aplicată de Ştefăniţă Vodă, Milescu Spătarul a fost obligat să părăsească Moldova, pentru a-și vindeca rana, Ion Neculce descrie ceva ce seamănă cu un tratament prin chirurgie plastică: „Nicolae Cârnul au fugit în Țara Nemțască și au găsit acolo un doctor, de-i tot sloboziia sângeli din obraz și-l boțeiia la nas și așia din zi în zi sângele se închiega, de i-au crescut nasul la locu, de s-au tămăduit.”[14] După aceste evenimente, pentru Milescu Spătarul au urmat câțiva ani deosebit de complicați, în cursul cărora a fost nevoit să călătorească mult prin Europa, din Valahia la Istanbul, de la Paris la Stockholm. Nicolae Milescu „Spătarul” sau „Cârnul”, cum i se mai spune, este în istoria secolului al XVII–lea , românul care a călătorit foarte mult în lumea veche, din Europa Occidentală și până în Siberia, China, Mongolia. A avut posibilitatea de a-i cunoaște pe Ludovic al XIV–lea („Regele Soare”), pe Petru I și pe Împăratul Chinei, Kang-Hi. Este primul român care, ajungând în China ca sol al Rusiei, a fost primit de către împăratul celui mai mare popor al lumii. Numele lui a fost cunoscut chiar și de un mare savant și filosof al Școlii de la Port Royal ca Leibniz. Apropierea dintre Occident și Orient, purtătoare ale două culturi și două

[13] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, capitolul *Un mare cărturar moldovean călător în China: Nicolae Milescu*, Editura Minerva, București, 1980, p. 226.
[14] Ion Neculce, *O samă de cuvinte (XLIII)*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția critică de G. Strempel, București, 1982, p. 190.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

viziuni despre viață diferite, cea creștină și cea musulmană, va determina formarea unor intelectuali ca Nicolae Spătarul Milescu, care traduce *Septuaginta*, în redacție protestantă, dar care va fi și slujitor la curtea țarului Alexei Mihailovici, de unde va pleca, ca ambasador, din porunca acestuia în China. Acestă stare istorică și culturală a lucrurilor formează acest tip de intelectual, plurilingv și plurivalent. Nu este Nicolae Spătarul Milescu singurul erudit a cărui identitate se revendică de la un astfel de mediul cultural și istoric. Un personaj la fel de enciclopedic și plin de nuanțe contrastive este și Dimitrie Cantemir, spre exemplu. Așa cum spune Virgil Cândea, „intelectualii noștri sunt produsul unei epoci de criză, aceea a Imperiului Otoman."[15]

Acestea fiind spuse, presupunerile noastre sunt simple speculații și este dificil de a ne pronunța radical cu privire la cel care, în a doua jumătate a secolului al XVII–lea, participă la marile discuții ale epocii și se decide să traducă în limba română un volum atât de masiv ca *Mântuirea păcătoșilor*. Nu putem totuși să nu ne gândim la faptul că un tânăr erudit se hotărîse în același secol să traducă *Vechiul Testament* în limba română, precum nu putem fi indiferenți nici la faptul că aceluiași cărturar ambițios și umblat prin lume i se cere să își expună părerea într-un tratat cu privire la o problematică teologică atât de controversată în epocă. Despre traducătorul textului de morală creștină *Mântuirea păcătoșilor* putem spune că este un învățat priceput și un „tălmaci" inventiv. Acesta posedă creativitatea și abilitățile lingvistice de a adapta realitatea lingvistică a textului tradus în limba proprie specifice unui traducător prin mâna căruia, probabil, au mai trecut și alte texte în experiențe de traducere. Aceste fapte ne fac cumva să credem și că un cărturar cu un caracter atît de complex ca al lui Nicolae Spătarul Milescu, prins în vâltoarea discuțiilor și a mișcărilor culturale și istorice ale epocii, nu s-ar fi dat înapoi de la a întreprinde o astfel de traducere.

BIBLIOGRAPHY

Cartojan, N., *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1980.

Densusianu, Ovid, *Opere*, vol. III, *Limba română în secolul al XVII–lea. Evoluția estetică a limbii române*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2010.

Haneș, P., V., *Studii de istorie literară*, capitolul *Cercetări vechi și noi despre Nicolae Milescu-Spătarul*, Editura Minerva, 1970.

Legrand, E., *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-septième siècle*, vol. III, Paris, 1895.

Martin, Mircea, Terian, Andrei, Moraru, Christian, *Romanian Literature as World Literature*, cap. *Aux portrets de l`Orient, and Through: Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, and the 'Oriental' Legacy of Early Romanian Literature*, Editura Bloomsbury, 2018.

Mihail, Zamfira, *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, Editura Academiei Române, București, 2009.

Neculce, Ion, *O samă de cuvinte (XLIII)*, în „Letopisețul țării Moldovei", ediția critică de G. Strempel, București, 1982.

Onu, Liviu, *Cronicari munteni*, ediție postfațată, tabel cronologic și referințe critice de Liviu Onu, Editura 100+1 Gramar, București, 1996.

[15] Nicolae Cartojan, *op. cit.*, capitolul *Intelectualul secolului al XVII–lea: o definiție balcanică*, p. 233.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)

Ursu, N., A., *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica", XXI, nr. 44, București, 1986.
Ursu, N., A., *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoşilor" a lui Agapie Landos (I)*, în SCL, 44, nr. 5, București, 1993.
Ursu, N., A., *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al „Mântuirii păcătoşilor" a lui Agapie Landos (II)*, în SCL, 44, nr. 6, București, 1993.
Vergatti, Radu, Ștefan, *Nicolae Spătarul Milescu: viața, călătoriile, opera*, Editura Paideia, București, 1998.

BDD-A29758 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:59:52 UTC)